

The Role of Jurisprudence Principles in Extracting Emerging Rulings in the Field of Health and Medical Affairs

Zeinab Sadat Mousavi ^{1*}

1. Assistant Professor of Jurisprudence and the Essentials of Islamic Law, Payame Noor University, Tehran, Iran. Email: zn_mosavisadat@yahoo.com

Received: 15 Jan 2026 **Revised:** 01 Mar 2026 **Accepted:** 03 Mar 2026 **Available Online:** 21 Mar 2026

Abstract: This article aims to explain the position and capacity of jurisprudence principles in extracting Sharia rulings related to emerging issues in the field of health and medicine, especially in the context of rapid technological developments and bioethical challenges. The research approach was a combination of analysis of jurisprudential texts, a comparative study of selected legal systems, and a field analysis of objective examples of health policymaking. The results show that rules such as non-harm, necessity, self-preservation, and beneficence, when reviewed with current scientific data, can provide a dynamic and efficient framework for complex medical decision-making. A comparative study with international legal systems also showed that although there is significant overlap in goals, differences in reasoning and prioritization processes prevent direct transfer of rulings and require localization of principles in an executive format. The findings emphasize the importance of creating a cycle between theory and practice in which jurisprudential *ijtihad* is formed in an interdisciplinary manner and with the continuous participation of jurists, physicians, lawyers, and policymakers, so that along with theoretical legitimacy, it also has the ability to be implemented and socially accepted. Also, public discourse on the philosophy and goals of medical jurisprudence rulings has been identified as a key factor in reducing resistance and strengthening community participation in health policies. Finally, it is suggested that three streams of redefining fundamental concepts in line with scientific developments, developing comparative studies to enrich and learn problem-solving methods, and institutionalizing the executive rulings proceed simultaneously.

Keywords: Principles of Jurisprudence, Medical Jurisprudence, Health, Emerging Rulings, Comparative Medicine.

Please Cite This Article As: Mousavi, Z (2026). "The Role of Jurisprudence Principles in Extracting Emerging Rulings in the Field of Health and Medical Affairs". *Iranian Health System Law*, 2(1): 32-42.

Copyright

This is an open access article distributed under CC BY 4.0 License.

© 2026 The Authors.

نقش اصول فقه در استخراج احکام نوپدید حوزه سلامت و امور پزشکی

زینب سادات موسوی *

۱. استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

Email: zn_mosavisadat@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۲۵ تاریخ ویرایش: ۱۴۰۴/۱۲/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۱۲ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱

چکیده:

این مقاله با هدف تبیین جایگاه و ظرفیت اصول فقه در استخراج احکام شرعی مرتبط با مسائل نوپدید حوزه سلامت و پزشکی، به‌ویژه در بستر تحولات سریع فناوری و چالش‌های اخلاق زیستی، تدوین شده است. رویکرد پژوهش، تلفیقی از تحلیل متون فقهی، بررسی تطبیقی با نظام‌های حقوقی منتخب و تحلیل میدانی نمونه‌های عینی از سیاست‌گذاری سلامت بوده است. نتایج نشان می‌دهد که قواعدی چون لاضرر، اضطرار، حفظ نفس و احسان، در صورت بازخوانی با داده‌های علمی روز، می‌توانند چارچوبی پویا و کارآمد برای تصمیم‌گیری‌های پیچیده پزشکی فراهم آورند. بررسی تطبیقی با نظام‌های حقوقی بین‌المللی نیز نشان داد که گرچه هم‌پوشانی اهداف قابل‌توجهی وجود دارد، تفاوت در فرآیندهای استدلال و اولویت‌گذاری مانع از انتقال مستقیم احکام می‌شود و نیازمند بومی‌سازی اصول در قالب اجرایی است. یافته‌ها بر اهمیت ایجاد چرخه‌ای میان نظریه و عمل تأکید دارند که در آن، اجتهاد فقهی به‌صورت میان‌رشته‌ای و با مشارکت مستمر فقهاء، پزشکان، حقوق‌دانان و سیاست‌گذاران شکل گیرد تا همراه با مشروعیت نظری، قابلیت اجرا و پذیرش اجتماعی نیز داشته باشد. همچنین، گفتمان‌سازی عمومی درباره فلسفه و اهداف احکام فقه پزشکی به‌عنوان عامل کلیدی در کاهش مقاومت‌ها و تقویت مشارکت جامعه در سیاست‌های سلامت شناسایی شده است. در نهایت، پیشنهاد می‌شود سه جریان بازتعریف مفاهیم اصولی متناسب با تحولات علمی، توسعه مطالعات تطبیقی برای غنا و یادگیری روش‌های حل مسأله و نهادینه‌سازی اجرایی احکام به‌طور هم‌زمان و هماهنگ پیش برود تا اصول فقه بتواند به‌طور پایدار در مواجهه با مسائل پیچیده و آینده‌ساز سلامت ایفای نقش کند.

کلمات کلیدی: اصول فقه، فقه پزشکی، سلامت، احکام نوپدید، پزشکی تطبیقی.

مقدمه

گسترش شتابان علوم پزشکی، نوآوری‌های درمانی و تغییرات بنیادین در رویکردهای سلامت، همواره پرسش‌های تازه‌ای را پیش روی عالمان فقه، حقوق و اخلاق قرار داده است. جهان معاصر با پدیده‌هایی همچون پیوند اعضا، شبیه‌سازی، مهندسی ژنتیک، تصمیم‌گیری‌های حیاتی درباره استمرار یا توقف درمان و مدیریت بحران‌های بهداشت عمومی چون بیماری‌های واگیردار روبه‌رو است؛ مسائلی که نه تنها عرصه دانش پزشکی، بلکه ساختارهای ارزشی، حقوقی و دینی جوامع را نیز به چالش می‌کشند. در چنین بستر پیچیده و پویایی، اصول فقه به‌عنوان نظامی روشمند و استدلال‌محور، نقشی تعیین‌کننده در استنباط احکام شرعی و تبیین تکالیف انسانی دارد. اصول فقه با فراهم‌آوردن چارچوبی نظام‌مند برای اجتهاد، امکان استخراج حکم در مواجهه با مسائل نوپدید را، بدون انحراف از مبانی شرع و عقل، امکان‌پذیر می‌سازد (طباطبایی و علم‌الهدی، ۱۳۹۱: ۴۴).

این کارکرد، زمانی اهمیت دوچندان می‌یابد که حوزه سلامت، با حساس‌ترین جنبه‌های حیات بشر، یعنی جان، کرامت و اختیار او پیوند می‌خورد. در این میدان، اصولی همچون «حفظ نفس»، «لاضرر و لاضرار»، «قاعده اضطرار» و «قاعده احسان» نه تنها از متن متون فقهی استخراج شده‌اند، بلکه با تکیه بر ادله‌ی عقلی نیز تقویت گردیده‌اند (سلیمانی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۳۲). چنین پیوندی میان روش‌شناسی اصولی و سازوکارهای عقلانی، سبب شده است که فقه اسلامی توان پاسخ‌گویی به مسائلی را بیابد که در قرون گذشته موضوعیت نداشته‌اند، اما امروز در خط مقدم دغدغه‌های اخلاقی و حقوقی قرار گرفته‌اند.

به‌عنوان نمونه، مباحثی همچون مشروعیت خرید و فروش اعضای بدن، فراتر از حدود یک بحث فقهی صرف، به مبانی مالکیت بر بدن، کرامت انسانی و مصالح اجتماعی گره می‌خورد. در این میان، اصولی مانند «تسلط بر نفس» و محدودیت‌های آن، با استناد به قواعد امره فقهی، راه را برای تحلیل دقیق‌تر گشوده است (فخلعی و گلباغی ماسوله، ۱۳۹۳: ۱۱۵). همچنین، بررسی مسائلی چون «درخواست عدم احیا» از سوی بیمار، مستلزم موازنه میان حق حیات و اختیار بر درمان، از یک‌سو و وظیفه جامعه و پزشک در حفظ جان، از سوی دیگر است؛ توافقی که تنها از رهگذر اجتهاد اصولی - فقهی دقیق و ژرف‌اندیشانه ممکن می‌گردد (آسایش و همکاران، ۱۴۰۴: ۱۸).

نکته مهم آن است که اصول فقه، علاوه بر قواعد ثابت، دارای ظرفیت‌های پویایی است که اجتهاد را در شرایط متحول ممکن می‌سازد. مفاهیمی مانند «سرایت بیماری» که در فقه کلاسیک و منابع حدیثی با تعابیر خاصی بررسی شده، امروز در پرتو دانش اپیدمیولوژی معنایی تازه می‌یابد و مستلزم تفسیر و تعمیم اصولی دوباره است (حسینی‌کارنامی و همکاران، ۱۴۰۲: ۵۲). چنین بازخوانی‌ای، نه صرفاً انطباق موضوعات نو بر احکام کهن، بلکه فرایندی است برای بازتعریف نسبت فقه با زندگی معاصر، با رعایت امانت نسبت به نصوص و انسجام روش‌شناختی اجتهاد.

از سوی دیگر، فهم درست و کارآمد از اصول فقه در حوزه سلامت، بی‌توجه به اصول بنیادین حقوقی و استانداردهای بین‌المللی، ناقص خواهد بود. اصولی چون «بی‌طرفی»، «پاسخگویی» و «رعایت شأن انسانی» که در «اصول بنگلور» به‌عنوان معیارهای جهانی رفتار قضاوت مطرح شده‌اند، در پیوندی عمیق با مبانی فقهی، می‌توانند در شکل‌گیری سیاست‌های سلامت قضایی و پزشکی در ایران الهام‌بخش باشند (فخرآذر و دادمهر، ۱۴۰۰: ۶). این تعامل میان ارزش‌های جهانی و مبانی اسلامی، ظرفیتی برای هم‌افزایی نظری و عملی فراهم می‌آورد. همچنین، در تحلیل مسئولیت پزشک، اصل حسن نیت به‌عنوان معیار تعیین‌کننده در میزان مسئولیت مدنی و کیفری مطرح است؛ اصلی که در فقه اسلامی ریشه دارد و در حقوق تطبیقی، به‌ویژه نظام حقوقی فرانسه، تبیین‌هایی قابل‌توجه یافته است (نوراللهی و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۲۷). پیوند اصول فقه با این مفاهیم، نه تنها موجب تبیین دقیق‌تر روابط پزشک و بیمار، بلکه موجب ارتقاء نظام حقوق سلامت نیز خواهد شد.

بدین ترتیب، نقش اصول فقه در استخراج احکام نوپدید حوزه سلامت و امور پزشکی، صرفاً محدود به ارائه پاسخ‌های فقهی جزیره‌ای و موردی نیست، بلکه ناظر به بنیان‌گذاری شبکه‌ای هماهنگ از قواعد، ارزش‌ها و استدلال‌هاست که بتواند در عرصه عمل، راهنمای پزشکان، قانون‌گذاران و نظام قضایی باشد. چنین نقشی، نیازمند شناخت عمیق مبانی فقهی، بهره‌گیری از

ظرفیت‌های ادله‌ی عقلی و تعامل سازنده با داده‌های علوم تجربی و نظام‌های حقوقی معاصر است؛ همان مسیری که این پژوهش درصدد تبیین و تحلیل آن است.

۱- مروری بر پژوهش‌های پیشین

بدنه پژوهش‌های علمی در حوزه فقه پزشکی و نقش اصول فقه در پاسخ به مسائل نوپدید حوزه سلامت، در دهه‌های اخیر به صورت چشم‌گیری رشد کرده است و هرچه دامنه فناوری‌ها، روش‌های درمانی و چالش‌های اخلاقی بیشتر گسترش پیدا کرده، نیاز به تحلیل‌های اصولی دقیق‌تر احساس شده است. مطالعات انجام‌شده نشان می‌دهد که اصول فقه به عنوان یک نظام استدلالی پویا، نه فقط در تعیین احکام موضوعات شناخته‌شده، بلکه در پردازش و استخراج احکام برای مسائلی که پیش‌تر حتی موضوعیت نداشته‌اند نیز ابزار کلیدی است (طباطبایی و علم‌الهدی، ۱۳۹۱: ۴۶). این قابلیت، در کنار پیوند عمیق با ادله نقلی و عقلی، به فقه اجازه می‌دهد تا در برابر تغییرات شتابان پزشکی، سازگار و کارآمد باقی بماند.

فخرآذر و دادمهر (۱۴۰۰: ۴) در مطالعه‌ای که به تحلیل «اصول سلامت قضایی» از دیدگاه فقه و قوانین موضوعه ایران با نگاهی اجمالی به «اصول بنگلور» اختصاص یافته، نخست تبیین کرده‌اند که چگونه مفاهیم جهانی چون بی‌طرفی، شفافیت، پاسخ‌گویی و رعایت شأن انسانی، با قواعد مورد قبول فقه اسلامی تطابق می‌یابد. ایشان نشان می‌دهند که تأکید فقهی بر عدالت و قسط، نه تنها در قضاوت بلکه در حوزه سلامت و تصمیم‌گیری‌های پزشکی نیز کارکرد مستقیم دارد. این یافته‌ها بیانگر آن است که می‌توان دیدگاه‌های بین‌المللی در اخلاق حرفه‌ای را با مبانی فقه اسلامی آشتی داد و برای انتظام‌بخشیدن به رفتار پزشکان و مدیران نظام سلامت مورد استفاده قرار داد. آنان تأکید دارند که چنین هم‌گرایی‌ای، به‌ویژه در شرایط بحران سلامت یا تصمیم‌گیری‌های حساس نظیر تخصیص منابع، می‌تواند به مشروعیت‌بخشی و کارآمدی سیاست‌های بهداشتی کمک کند.

یکی از برجسته‌ترین حوزه‌ها در مباحث نوپدید پزشکی، موضوع خرید و فروش اعضای بدن است که فخلعی و گلباغی ماسوله (۱۳۹۳: ۱۱۰) به شکلی مبسوط به آن پرداخته‌اند. این دو محقق، در چارچوب فقه شیعه، درباره مشروعیت، حدود و ثغور این مبادلات تحلیل کرده‌اند. آنها از یک سو با استناد به قاعده سلطنت بر نفس، حق اولیه هر انسان بر بدن خویش را مطرح می‌کنند، و از سوی دیگر، با ارجاع به قاعده لاضرر و حرمت اضرار به نفس، قیودی برای این حق یادآور می‌شوند. حاصل تحلیل آنان این است که مشروعیت یا عدم مشروعیت چنین مبادلاتی، وابسته به احراز مصلحت، نبود ضرر جدی و رعایت کرامت انسانی است. همچنین به جنبه‌های اجتماعی مسأله توجه شده و این نکته برجسته گردیده است که گسترش بازار غیرقانونی اعضا می‌تواند از منظر فقهی و اخلاقی تبعات سنگینی داشته باشد.

طباطبایی و علم‌الهدی (۱۳۹۱: ۴۴) موضوعی عام‌تر تحت عنوان «قلمرو فقه پزشکی و اخلاق پزشکی» را واکاوی کرده‌اند. آنها استدلال می‌کنند که فقه پزشکی تنها به تعیین حرمت یا حلیت یک اقدام محدود نمی‌شود، بلکه باید در پرتو اصولی مانند حفظ نفس، رعایت امانت و صداقت در مشاوره و تقدم مصلحت عمومی، کل نظام روابط پزشک و بیمار و حتی سیاست‌گذاری‌های سلامت را در برگیرد. این نگاه، موجب گسترده‌تر شدن دایره فقه پزشکی و ارتباط آن با اخلاق حرفه‌ای، حقوق بیماران و مسئولیت اجتماعی پزشکان شده است.

از سوی دیگر، ارژنگ (۱۴۰۳: ۵) طی یک مطالعه تطبیقی، احکام فقهی مسائل پزشکی را در مذاهب اسلامی و در قوانین موضوعه ایران بررسی کرده و نشان داده که اصول مشترکی مانند اضطرار، احسان و مصلحت، ظرفیت بالایی برای ایجاد رویکردهای هماهنگ بین فقه و قانون دارند. او نتیجه می‌گیرد که این هماهنگی، می‌تواند راهگشای حل تعارضات احتمالی بین مقررات داخلی، فتاوای مختلف و الزامات بین‌المللی باشد.

در همین راستا، سلیمانی و همکاران (۱۴۰۳: ۱۲۸) بر «گستره حجیت دلیل عقلی» در استدلال‌های فقهی سلامت متمرکز شده‌اند. آن‌ها با بهره‌گیری از روش تحلیلی-استدلالی نشان می‌دهند که عقل به عنوان یکی از منابع چهارگانه استنباط، می‌تواند در حل

مسائلی که نصوص شرعی نسبت به آنها ساکت یا مجمل‌اند، نقشی تعیین‌کننده داشته باشد. یافته‌های این مطالعه به‌ویژه در حوزه‌هایی که علم جدید داده‌های قطعی یا قریب به قطع ارائه می‌دهد، اهمیت ویژه دارد، زیرا اجتهاد عقلانی می‌تواند حکم شرعی را بر اساس موازین قطعی علمی تبیین نماید.

در حوزه فقه‌الطب در مواجهه با تهدیدات اپیدمی، حسینی‌کارنامی و همکاران (۱۴۰۲: ۵۱) مفهوم «سرایت بیماری» را از منظر حدیث و فقه پزشکی بازخوانی کرده‌اند. آنها با نگاه تطبیقی بین متون روایی و یافته‌های علمی معاصر، نشان داده‌اند که قواعدی چون دفع ضرر محتمل و لاضرر، می‌توانند مبنایی برای اتخاذ سیاست‌های سلامت عمومی مانند قرنطینه، محدودیت سفر یا الزام به واکسیناسیون باشند. این تحلیل، نمونه‌ای از سازگاری و پویایی اصول فقه در برابر واقعیات علمی زمانه است.

پژوهش آسایش و همکاران (۱۴۰۴: ۱۸) درباره «درخواست عدم احیا» از سوی بیمار، نمونه دیگری از چالش‌های اخلاقی-فقهی معاصر است. آنها به کمک تحلیل اصولی قاعده احسان، قاعده حرمت اضرار به نفس و قاعده ولایت، به بررسی شرایطی پرداخته‌اند که در آن بیمار ترجیح می‌دهد پس از رسیدن به مرحله خاصی از بیماری، عمل احیا بر او انجام نشود. این مسأله در پیوند با حق بر خودمختاری و کرامت انسانی بررسی شده و در عین حال، جایگاه وظیفه پزشک در حفظ حیات مورد تأکید قرار گرفته است.

نوراللهی و همکاران (۱۴۰۲: ۱۲۷) با موضوع «اثر احراز حسن نیت در میزان مسؤولیت پزشک» به مطالعه تطبیقی بین فقه اسلامی و حقوق فرانسه پرداخته‌اند. آنها می‌گویند که معیار حسن نیت، اگرچه مفهومی حقوقی است، اما پذیرش آن در فقه اسلامی نیز بر اصولی مانند قاعده احسان و قاعده لاضرر مبتنی است. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که سنجش مسؤولیت پزشک در پرتو احراز حسن نیت، می‌تواند از مجازات‌های غیرضروری پیشگیری و هم‌زمان از حقوق بیمار صیانت کند.

برآیند این مطالعات نشان می‌دهد که رویکردهای فقهی در حوزه سلامت، به جز پاسخ به پرسش‌های عملی، در حال ساختن یک چارچوب نظری جامع هستند که در آن، اصول فقه، ادله عقلی، اخلاق پزشکی و ملاحظات اجتماعی در تعامل قرار گرفته‌اند. این بدنه پژوهشی، بنیانی مستحکم برای گسترش مطالعات آینده فراهم آورده است؛ مطالعاتی که بتوانند در عین وفاداری به نصوص و مبانی کلاسیک، پاسخگوی نیازهای روزافزون نظام سلامت باشند.

۲- روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش، طراحی مسیر روش‌شناختی بر پایه یک رهیافت چندلایه و میان‌رشته‌ای شکل گرفته است که به‌گونه‌ای نظام‌مند، مبانی اصول فقه را با چالش‌های نوپدید در حوزه سلامت و پزشکی معاصر پیوند می‌زند. نقطه آغاز، تعریف مسأله و چارچوب نظری پژوهش است؛ این مرحله با شناسایی دقیق خلأهای فقهی موجود در حوزه‌هایی مانند پیوند اعضا، سیاست‌های پیشگیرانه در بیماری‌های واگیردار، طبابت در بحران‌ها، تعیین مرزهای مسؤولیت پزشک و مواجهه با تصمیمات اخلاقی همچون درخواست عدم احیا، انجام شد. برای این شناسایی، فرآیند مرور اولیه منابع انجام گرفت که در آن، صدها صفحه از متون فقهی اعصار مختلف و نیز پژوهش‌های معاصر مورد بررسی قرار گرفت تا هم بستر تاریخی و سنتی قواعد اصولی روشن شود و هم تحولات معنایی و کاربردی آنها در گذر زمان رصد گردد.

پس از تعریف دقیق مسأله، مرحله گردآوری داده‌ها آغاز شد که خود یکی از ستون‌های اصلی روش پژوهش است. این گردآوری در سه محور انجام گرفت: محور نخست، تتبع در منابع اصیل فقهی بود که شامل کتب فقهی کلیدی، منابع اصول فقه متقدم و معاصر، فتاوای فقه‌های برجسته و نیز متون تخصصی فقه‌الطب می‌شد. در این مرحله، علاوه بر مطالعه متون کلاسیک همچون «المکاسب» یا «تحریر الوسیله»، از مجموعه‌های معاصر مقالات و کتب که بر موضوعات خاص پزشکی متمرکز هستند نیز استفاده شد. محور دوم، گردآوری داده‌های علمی و حقوقی از حوزه پزشکی و سلامت بود؛ در این بخش، گزارش‌های رسمی وزارت بهداشت، کدهای اخلاق حرفه‌ای مانند اصول بنگلور و نیز داده‌های آماری درباره شیوع بیماری‌ها، عملکرد نظام سلامت و رویه‌های قانونی مرتبط بازیابی شد. محور سوم، مطالعات تطبیقی و بین‌المللی بود که به بررسی مقررات حقوقی کشورهای دیگر و اسناد

بین‌المللی می‌پرداخت تا الگوها و تجارب قابل اقتباس استخراج گردد. این سه محور به‌گونه‌ای طراحی شده که پوشش هم‌زمان به داده‌های نص‌محور، داده‌های علمی‌محور و داده‌های تطبیقی را ممکن می‌سازد.

تحلیل داده‌ها با استفاده از ترکیب سه روش اصلی انجام پذیرفت: روش استنباط فقهی بر پایه اصول و قواعد اجتهادی، روش تحلیل مفهومی برای بازتعریف اصطلاحات کلیدی و تطبیق آنها با موضوعات نوپدید و روش مقایسه تطبیقی برای ارزیابی نقاط اشتراک و افتراق میان فقه اسلامی و سایر نظام‌های حقوقی و اخلاقی. در چارچوب استنباط فقهی، ابتدا هر قاعده اصولی مانند قاعده لاضرر، قاعده اضطرار، قاعده احسان و اصل حفظ نفس، در سطح نصوص اولیه واکاوی شد؛ سپس با بهره‌گیری از استقراء موضوعی، دامنه شمول هر قاعده نسبت به مسائل پزشکی معاصر بررسی گردید. در این مرحله، مثال‌هایی همچون مشروعیت اهدای عضو از فرد در حیات یا پس از مرگ، یا جواز قرنطینه اجباری در اپیدمی‌ها، به‌عنوان مصادیق آزمایشی در استدلال قرار گرفتند تا قدرت تبیینی و محدودیت‌های هر قاعده آشکار شود.

روش تحلیل مفهومی، گامی ضروری برای عبور از ابهام‌های واژگانی و مفهومی بود؛ به‌عنوان نمونه، مفهوم «ضرر» که در نصوص فقهی آمده، لازم بود در پرتو یافته‌های علمی جدید از مضرات کوتاه‌مدت و بلندمدت، بازخوانی شود تا میزان انطباق یا تفاوت برداشت‌ها مشخص گردد. همچنین مفاهیمی چون «اضطرار» و «حفظ نفس» در پرتو شرایط پیچیده پزشکی امروز، مانند درمان‌های پرخطر یا فناوری‌های نوین حفظ حیات، معنا و مرزهای تازه‌ای می‌یابند که تحلیل آنها بدون پیوند زدن به بافت علمی روز ممکن نیست.

اما بخش مقایسه تطبیقی، با تمرکز بر استخراج و ارزیابی الگوهای حقوقی و اخلاقی موفق از سایر کشورها و اسناد بین‌المللی انجام گرفت. این مقایسه نه برای تقلید صرف، بلکه برای شناخت ظرفیت‌ها و تبیین نقاطی بود که می‌توانند با اصول فقه اسلامی هم‌خوان شوند یا به شکل بومی بازسازی گردند. بررسی نمونه‌های حقوقی از فرانسه در تعیین مسؤولیت پزشک بر مبنای حسن نیت، یا تحلیل اصول بنگلور در سلامت قضایی، نمونه‌هایی از این بخش محسوب می‌شوند که به‌وضوح نشان می‌دهند چگونه می‌توان از هم‌نشینی دانش حقوقی و مبانی اصولی به نتایج عملی رسید.

نوآوری روش شناختی در این پژوهش در این است که به‌جای تکیه بر یک قالب سنتی فقهی یا یک الگوی صرفاً حقوقی-پزشکی، از رهیافت لایه به لایه استفاده شده است؛ یعنی هر مسأله در سه سطح بررسی می‌شود: در سطح نخست، متون فقهی و قواعد اصولی به‌طور مستقیم بررسی می‌شود تا بنیان حکم شرعی معین گردد؛ در سطح دوم، داده‌های علمی و تجربی پزشکی به‌عنوان بستر تحقق این حکم ارزیابی می‌گردند؛ و در سطح سوم، الگوهای تطبیقی و مقرراتی بررسی می‌شوند تا در صورت امکان، به تقویت یا اصلاح حکم پیشنهادی کمک کنند. این ساختار سه‌سطحی موجب افزایش دقت در استخراج احکام و تطابق بیشتر آنها با واقعیت‌های اجرایی می‌شود.

فرآیند اعتباربخشی به یافته‌ها نیز با استفاده از بازخوانی نتایج توسط متخصصان چند حوزه انجام گرفت. فقها و کارشناسان اصول فقه، یافته‌های استنباطی را از حیث سازگاری با مبانی بررسی کردند، درحالی‌که متخصصان پزشکی و حقوق سلامت، جنبه عملی و امکان‌پذیری احکام پیشنهادی را ارزیابی نمودند. این تعامل بین‌رشته‌ای باعث شد که نتایج به‌گونه‌ای پالایش شود که هم از نظر فقهی صحیح و مستند باشد و هم از نظر اجرایی و علمی کارآمد.

بدین ترتیب، روش‌شناسی این پژوهش نه‌فقط پاسخی نظری به پرسش‌ها ارائه می‌دهد، بلکه مدلی است برای پژوهش‌های آینده در حوزه‌های مشابه که می‌خواهند با حفظ هویت منبع‌محور فقه، به زبان علمی روز و مقتضیات اجرایی پاسخ دهند. این رویکرد عملاً پلی میان جهان سنت و نیازهای پرشتاب امروز در عرصه سلامت بنا می‌کند و اجازه می‌دهد اصول فقه، با تمام ظرفیت پویایی و اجتهادی خود، به حل مسائل پیشرفته پزشکی ورود کند، بی‌آنکه از چارچوب‌های اصیل خود جدا شود.

۳- تحلیل یافته‌های پژوهش

یافته‌های این پژوهش، بر پایه تحلیل چندلایه داده‌های فقهی، حقوقی، پزشکی و تطبیقی، بیانگر ظرفیت بالای اصول فقه در تبیین و استخراج احکام نوپدید حوزه سلامت و امور پزشکی است. این تحلیل، در چهار لایه اساسی انجام شد: لایه استنباط فقهی با تکیه بر قواعد اصولیه، لایه تحلیل مفهومی با هدف بازخوانی اصطلاحات سنتی در بستر کاربردهای نوین، لایه مقایسه تطبیقی با نظام‌های حقوقی و اخلاقی دیگر کشورها و اسناد بین‌المللی و لایه سنجش اجرایی که به امکان‌سنجی پیاده‌سازی احکام پیشنهادی در نظام سلامت کشور اختصاص داشت.

در لایه نخست، بررسی داده‌های استنباطی نشان داد که قواعدی همچون قاعده لاضرر، قاعده اضطرار، حفظ نفس و قاعده احسان، ستون‌های اصلی مواجهه با مسائل جدید هستند. به عنوان مثال، قاعده لاضرر که در منابع سنتی بیشتر در حوزه معاملات و تعهدات مدنی مطرح شده، با تحلیل نوین توانسته جایگاه ویژه‌ای در مسائل پزشکی پیدا کند، به‌ویژه در جراحی‌های پیوند اعضا، جراحی‌های انتخابی و درمان‌های پر عارضه (فخلعی و گلباغی‌ماسوله، ۱۳۹۳: ۱۱۰). این قاعده در مواجهه با موضوعاتی چون آزمایش‌های بالینی پر ریسک نیز، امکان تعریف «ضرر قابل تحمل» و «ضرر غیر قابل تحمل» را فراهم می‌کند که مبنایی برای احکام دقیق‌تر می‌شود.

جدول شماره ۱- مقایسه دامنه سنتی و توسعه یافته قواعد فقهی در پزشکی نوین

نمونه‌های عینی در نظام سلامت	توسعه مفهومی در پزشکی	دامنه سنتی در فقه	قاعده فقهی
جراحی پیوند کلیه، شیمی‌درمانی با عارضه متوسط	تعیین مرز خطر قابل قبول در درمان‌های نوین	منع ضرر در معاملات و روابط شخصی	قاعده لاضرر
استفاده از داروهای آزمایشی ناشناخته در بحران اپیدمی	جواز اقدامات تهاجمی حاد	رفع تکلیف شرعی در وضعیت خطر جانی	قاعده اضطرار
انتخاب بیماران اولویت‌دار برای ICU در بحران	چارچوب اولویت در تخصیص منابع محدود	الزام به حفظ حیات و حرمت قتل	حفظ نفس
امداد رسانی اضطراری در زلزله بدون اخذ اجرت	توسعه به مسئولیت پزشک بدون قرارداد الزام‌آور	الزام اخلاقی به یاری نیازمند	قاعده احسان

منبع: داده‌های تجزیه و تحلیل شده از منابع فقهی و پژوهش‌های معاصر (فخرآذر و دادمهر، ۱۴۰۰: ۶؛ ارژنگ، ۱۴۰۳: ۵؛ حسینی کارنامی و همکاران، ۱۴۰۲: ۵۰-۵۱).

در لایه دوم، تحلیل مفهومی، مهم‌ترین یافته این بود که بسیاری از اصطلاحات فقهی کلیدی، در برخورد با مسائل نوپدید نیازمند بازتعریف هستند. برای مثال، مفهوم «ضرر» در متون سنتی بیشتر بار فردی و مستقیم دارد، اما در نظام پزشکی امروز، ضرر می‌تواند جمعی، غیرمستقیم و حتی روانی باشد (سلیمانی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۲۸). همچنین واژه «اضطرار» که در فقه مقید به شرایط نجات‌بخش یا دفع خطر قریب‌الوقوع است، در پزشکی امروز می‌تواند به شرایطی تسری یابد که خطر در آینده نزدیک احتمال وقوع بالایی دارد، ولی فوری نیست - مانند پیشگیری از بیماری قابل انتقال با واکسیناسیون اجباری.

جدول شماره ۲- بازخوانی مفاهیم فقهی با داده‌های علمی پزشکی

تأثیر بر استنباط حکم	فاکتورهای علمی جدید	برداشت سنتی	مفهوم فقهی
گسترش شمول قاعده لاضرر به مداخلات پیشگیرانه	اثر جمعی، تأخیر در بروز، ضرر روانی یا عملکردی	اثر مستقیم بر جان یا مال فرد	ضرر
مشروعیت اقدامات پیشگیرانه تهاجمی	خطر محتمل با احتمال بالا در کوتاه‌مدت	خطر آنی و جدی	اضطرار
ایجاد اولویت‌بندی میان بیماران نیازمند	ارتقای کیفیت زندگی در کنار نجات جان	نجات جان فوری	حفظ نفس

تقویت مسؤولیت پذیری حرفه‌ای پزشکان	اقدام تخصصی با ملاحظات فنی و اخلاقی	کمک داوطلبانه	احسان
------------------------------------	-------------------------------------	---------------	-------

منبع: تحلیل مفهومی بر پایه (طباطبایی و علم‌الهدی، ۱۳۹۱: ۴۴؛ فخرآذر و دادمهر، ۱۴۰۰: ۸).

در لایه سوم، مقایسه تطبیقی، یافته‌ها نشان داد که بسیاری از کشورها با وجود تفاوت مبانی ارزشی، در عمل به نتایج نزدیک به اصول فقه اسلامی می‌رسند، اما تفاوت در نحوه و میزان قیدوبندهای اجرایی است. نمونه روشن این مسأله، موضوع «درخواست عدم احیا» است که در فقه اسلامی با احتیاط و شروط متعدد پذیرفته می‌شود، اما در فرانسه بر مبنای رضایت مکتوب و گزارش تیم پزشکی به صورت صریح قانونی شده است (نوراللهی و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۲۷).

جدول شماره ۳- تطبیق موضوعات پزشکی در فقه اسلامی و حقوق فرانسه

نقاط افتراق	نقاط اشتراک	حکم در حقوق فرانسه	حکم در فقه اسلامی	موضوع
تفاوت در معیار مصلحت و اسناد الزامی	احترام به اراده بیمار	نیاز به رضایت مکتوب و گزارش پزشکی	مشروط به احراز مصلحت و کرامت و قاعده ولایت	درخواست عدم احیا
دامنه و شدت اجبار	پیشگیری از انتشار بیماری	الزامی با قانون صریح بهداشت عمومی	مجاز با قاعده دفع ضرر محتمل	قرنطینه اجباری
تفاوت در بار اثبات و تعریف تقصیر	صلاح بیمار به عنوان محور	بر پایه قصور یا تخلف حرفه‌ای	بر پایه احراز اضرار و تقصیر	مسؤولیت پزشک

منبع: داده‌های تطبیقی از پژوهش حاضر، (حسینی کارنامی و همکاران، ۱۴۰۲: ۵۱؛ نوراللهی و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۲۷).

اما لایه چهارم -سنجش اجرایی- شاید مهم‌ترین بخش یافته‌ها باشد، چون شکاف میان نظریه و عمل در همین نقطه آشکار می‌شود. مثلاً در موضوع پیوند اعضا، هرچند قاعده احسان و لاضرر هر دو مشروعیت را تأیید می‌کنند، در عمل کمبود زیرساخت‌های قانونی، ضعف در فرهنگ‌سازی عمومی و محدودیت بانک اطلاعات اهدای عضو، مانع بهره‌برداری کامل از این ظرفیت می‌شود. در بحث قرنطینه اجباری نیز، هرچند قاعده دفع ضرر محتمل مجوز فقهی را به راحتی صادر می‌کند، اما مشکلات اقتصادی و سیاسی سبب شده در برخی همه‌گیری‌ها، این حکم در اجرا به صورت ناقص اجرا گردد.

جدول شماره ۴- تحلیل فاصله نظریه و عمل در نمونه‌های منتخب

فرصت‌های بهبود	موانع اصلی	قابلیت اجرایی	مشروعیت فقهی	موضوع
تدوین قانون جامع اهدای عضو	کمبود قوانین پشتیبان، فرهنگ‌سازی ناکافی	متوسط	تأیید شده با قاعده احسان و لاضرر	پیوند اعضا
حمایت مالی دولت	هزینه‌های اقتصادی، مقاومت اجتماعی	متغیر	تأیید شده با قاعده دفع ضرر	قرنطینه اجباری
تدوین دستورالعمل‌های شفاف	نبود چارچوب حقوقی، برداشتهای متفاوت	ضعیف	تأیید مشروط	درخواست عدم احیا
توسعه مقررات نظارت ایمنی	نگرانی از عوارض ناشناخته	محدود	جواز در اضطرار	استفاده از داروهای آزمایشی

منبع: داده‌های اجرایی پژوهش حاضر (آسایش و همکاران، ۱۴۰۴: ۱۸؛ ارژنگ، ۱۴۰۳: ۵).

در نهایت، یافته‌ها بر این نکته تأکید دارند که اصول فقه، وقتی با استدلال عقلانی، تحلیل مفهومی روزآمد و تجربه عملی تلفیق شوند، توانایی ایجاد احکام و سیاست‌های سلامت با قابلیت اجرایی بالا را دارند. همان‌طور که فخرآذر و دادمهر (۱۴۰۰: ۶) بیان کرده‌اند، آینده فقه پزشکی نه در تکرار صرف نصوص، بلکه در تعامل مداوم و عمیق با علوم وابسته و نظام حقوقی کشور نهفته است.

نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل این پژوهش نشان می‌دهد که اصول فقه، با وجود قدمت و پیوند عمیق با سنت اجتهادی، همچنان قابلیت انطباق انعطاف‌پذیر با پدیده‌ها و مسائل نوپدید حوزه سلامت و پزشکی را دارد. این قابلیت از آنجا ناشی می‌شود که اصول فقه، برخلاف برخی شاخه‌های محدودکننده فقه، با سازوکارهای عقلانی همچون مصلحت‌سنجی، جمع بین ادله، تطبیق قواعد عام و خاص و تشخیص مناط احکام کار می‌کند؛ همین ویژگی‌ها سبب می‌شود تا در پرونده‌های پیچیده پزشکی امروز که ماهیتی بین‌رشته‌ای دارند و در آن هم داده‌های تجربی و علمی اثرگذارند و هم ملاحظات اخلاقی و ارزشی، چارچوبی کارآمد برای استنباط حکم ارائه گردد. یافته‌های پژوهش حاضر نشان دادند که قواعدی چون لاضرر، اضطرار، حفظ نفس و احسان نه تنها در موضوعات سنتی کارآمد بوده‌اند، بلکه می‌توانند به‌وسیله بازخوانی مفهومی و بهره‌گیری از شواهد علمی، به حوزه‌های کاملاً جدید نیز تسری یابند. این گسترش دامنه نه به معنای تغییر ماهوی قاعده، بلکه بیانگر پویایی در تطبیق آن با شرایط متغیر است؛ برای مثال، وقتی قاعده لاضرر را با یافته‌های علمی در باب پیامدهای درمان‌های نوین کنار می‌گذاریم، تشخیص می‌دهیم که ضرر در این زمینه‌ها ترکیبی از ابعاد جسمانی، روانی و اجتماعی است و همین تعریف گسترده می‌تواند چراغ راه صدور حکم شود (فخلعی و گلباغی‌ماسوله، ۱۳۹۳: ۱۱۰؛ سلیمانی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۲۸).

از سوی دیگر، تطبیق این اصول با داده‌های تطبیقی بین‌المللی نشان داد که هم‌پوشانی قابل توجهی میان برخی هنجارهای فقهی و مقررات حقوقی مدرن وجود دارد، هرچند تفاوت‌ها در سطح روش و قیود اجرایی باقی می‌ماند. برای مثال، در موضوع «درخواست عدم احیا»، هرچند هر دو نظام، اسلام و حقوق فرانسه، اصل احترام به اراده بیمار را به رسمیت می‌شناسند، اما فقه اسلامی تحقق این اراده را در گرو رعایت مصلحت نفس و کرامت انسانی می‌داند، درحالی‌که نظام فرانسه بیشتر بر تکمیل فرایند اداری و اسناد رسمی تأکید دارد (نوراللهی و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۲۷). این تفاوت در چارچوب مفهومی، عاملی مهم در چالش‌های اجرای احکام در محیط‌های پزشکی داخلی است و نشان می‌دهد که صرف توافق در هدف، به معنای اشتراک در روش نیست؛ بلکه لازم است فرآیندهای بومی‌سازی احکام با دقت طراحی شوند تا به نتایج مشابه در عمل برسیم.

بحث دیگر که از یافته‌ها برمی‌آید، شکاف میان مشروعیت نظری و قابلیت اجرایی است. بسیاری از احکام پیشنهادی، بر اساس تحلیل اصولی و پشتیبانی داده‌های علمی، قابل دفاع هستند، اما وقتی به میدان اجرا می‌رسند، با موانعی چون خلأ قانونی، ناکافی بودن فرهنگ‌سازی، یا محدودیت‌های زیرساختی روبه‌رو می‌شوند. این وضعیت به‌خصوص در موضوعاتی مثل پیوند اعضا و قرنطینه اجباری مشهود بود، جایی که قواعد لاضرر و دفع ضرر محتمل به‌وضوح مشروعیت می‌دهند، اما ضعف در سیاست‌گذاری و امکانات، اجرای کامل احکام را دشوار کرده است (حسینی‌کارنامی و همکاران، ۱۴۰۲: ۵۰-۵۱؛ ارژنگ، ۱۴۰۳: ۵). این یافته‌ها تأیید می‌کند که فرآیند اجتهاد در حوزه پزشکی باید هم‌زمان در دو مسیر پیش برود: مسیر نظری برای استنباط حکم و مسیر نهادی‌سازی برای تضمین اجرای آن.

در مجموع، بحث پیرامون این یافته‌ها نشان می‌دهد که تقویت پیوند بین علم اصول و ساختارهای اجرایی حوزه سلامت، نه تنها حکم فقهی را از حالت انتزاعی خارج و به سطح عملیاتی می‌آورد، بلکه فرآیند قانون‌گذاری را نیز از نظر غنا و پشتوانه معرفتی ارتقا می‌دهد. حضور مشترک فقها، پزشکان، حقوق‌دانان و سیاست‌گذاران در مراحل تحلیل مسأله، تدوین حکم و طراحی مسیر اجرای آن، شرط اساسی این هم‌گرایی است؛ چیزی که اگر تحقق یابد، نه تنها مسائل کنونی پزشکی را پاسخ می‌دهد، بلکه ظرفیت‌های فقه اسلامی را برای مواجهه با چالش‌های آینده نیز آماده می‌سازد (فخرآذر و دادمهر، ۱۴۰۰: ۶؛ آسایش و همکاران، ۱۴۰۴: ۱۸).

تحلیل عمیق انجام شده در این پژوهش و مرور پیوسته همه مراحل از بررسی مبانی اصول فقه تا تحلیل مسائل نوپدید حوزه سلامت، آشکار کرد که آنچه این دانش کهن را متمایز می‌سازد، نه صرفاً قدمت تاریخی یا گستره منابع، بلکه قابلیت انعطاف‌پذیری و توانایی ارتباط‌گیری با واقعیت‌های پیچیده و چندبعدی امروز است. اصول فقه با برخورداری از رویکردی که بر ترکیب عقل و نقل استوار است، توانسته در طول قرون نه تنها مبنای پاسخ‌گویی به مسائل جاری باشد بلکه با هر دگرگونی در شرایط زیستی و اجتماعی، زبان و منطق خود را بازتنظیم کند و احکام تازه‌ای متناسب با زمان ارائه دهد. این امر به‌ویژه در قلمرو پزشکی و سلامت اهمیت بیشتری پیدا می‌کند، زیرا این قلمرو همواره با داده‌هایی سر و کار دارد که ماهیت آن‌ها ناپایدار، در حال تغییر و وابسته به فناوری‌های نوین است. در چنین بستری، کارآمدی اصول فقه زمانی آشکار می‌شود که بتواند مفاهیم سنتی خود را با واقعیت‌های مدرن تطبیق دهد بدون اینکه از اصالت و چارچوب معرفتی خود خارج گردد.

یافته‌های این پژوهش نشان دادند که بخش قابل توجهی از قواعد اصولی، با بازخوانی دقیق و ترجمه مفهومی، می‌توانند به‌طور مستقیم در حل مسائل پزشکی به کار گرفته شوند. فرآیند پیوند اعضا، تصمیم‌گیری درباره درخواست عدم احیا، یا تعیین حدود بهره‌گیری از درمان‌های آزمایشی، هر یک نمونه‌هایی هستند که نشان می‌دهند چگونه اصولی مانند لاضرر، قاعده اضطرار، حفظ نفس و قاعده احسان می‌توانند حکم‌هایی روشن و سازگار با مصلحت عمومی ارائه دهند. آنچه تفاوت میان یک حکم سطحی و یک حکم کارآمد را رقم می‌زند، نحوه ورود این اصول به بستر واقعیات علمی و اجتماعی است. وقتی یک اصل فقهی در فضای مجرد و صرفاً متنی باقی بماند، امکان دارد در مواجهه با داده‌های میدانی ناکارآمد به نظر برسد، اما اگر همان اصل با یافته‌های پزشکی، شرایط بیماران، ظرفیت زیرساخت‌های درمانی و حتی نگرش اجتماعی همراه شود، به ابزاری برای تدوین سیاست‌های عملیاتی بدل می‌گردد.

این پژوهش همچنین نشان داد که در حوزه سلامت، استنباط حکم فقهی دیگر نمی‌تواند به‌صورت یک‌طرفه و صرفاً از منظر متون و اصول سنتی صورت گیرد، بلکه نیازمند تعامل مستمر با متخصصان رشته‌های مختلف است. پزشکی امروز حوزه‌ای است که در آن تصمیم‌ها تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل ظریف و بهم‌پیوسته قرار می‌گیرد: شرایط بدنی بیمار، پیش‌آگهی بیماری، هزینه‌ها، اثرات روانی، ملاحظات خانوادگی و حتی سیاست‌های کلان سلامت. در این میان، اصول فقه اگر با این شبکه عوامل ارتباط زنده برقرار کند، می‌تواند هم‌چنان نقش هدایتگر داشته باشد. این تعامل نه به معنای تغییر ماهیت حکم دینی، بلکه به معنای تقویت زمینه فهم آن متناسب با مقتضیات زمان است.

درک این پویایی در نهایت به ما می‌آموزد که آینده فقه پزشکی وابسته به سه جریان به‌هم‌پیوسته خواهد بود: نخست جریان بازتعریف واژگان و مفاهیم کلیدی که باید همخوان با ابهامات و چالش‌های روز باشد؛ دوم جریان مطالعات تطبیقی که با بررسی تجربه دیگر نظام‌های حقوقی و اخلاقی، نه برای تقلید بلکه برای یادگیری روش‌های حل مسأله، فضای اجتهاد نو را گسترش می‌دهد؛ و سوم جریان نهادینه‌سازی اجرایی که پل میان نظریه و واقعیت است و مانع می‌شود که احکام در کتاب‌ها باقی بمانند. هنگامی که این سه جریان به‌طور هم‌زمان فعال باشند، هر حکم صادرشده نه یک توصیه انتزاعی بلکه یک برنامه عملیاتی خواهد بود که می‌تواند از مرحله تصویب تا اجرای موفق، همه مسیر را طی کند.

از سوی دیگر، گستردگی حوزه سلامت چنان است که مسائل نوپدید نه به‌صورت گام‌به‌گام بلکه گاه به‌صورت یکباره و بحرانی ظاهر می‌شوند؛ همانند همه‌گیری‌ها، بحران‌های اخلاقی ناشی از پیشرفت‌های ژنتیک، یا تصمیم‌گیری‌های سریع در شرایط اورژانسی. در این شرایط، اصول فقه به‌واسطه برخورداری از قواعد کلی و انعطاف در تطبیق، می‌تواند سرعت واکنش نظام حقوقی-اخلاقی را افزایش دهد. قابلیتی که در این پژوهش بارها در قالب مثال‌های عینی به نمایش درآمد، نشان می‌دهد که این دانش، اگر با سایر دانش‌های معاصر هم‌نشین گردد، حتی در لحظات بحران نیز می‌تواند چراغ راه باشد. این در حالی است که بسیاری از نظام‌های مبتنی بر قوانین ثابت و غیرقابل انعطاف، در چنین بحران‌هایی ناکارآمد می‌شوند و ناگزیر به ایجاد استثنای اضطراری می‌گردند. اصول فقه، برعکس، ذاتاً ظرفیت مدیریت همین استثنای را دارد.

همچنین باید به نقشی که گفتمان‌سازی عمومی ایفا می‌کند توجه جدی داشت. پذیرش اجتماعی احکام فقهی در حوزه سلامت وابسته به این است که مردم و جامعه پزشکی احساس کنند این احکام نه ابزاری برای محدودیت بلکه راه‌حلی برای ارتقای سلامت و حفظ کرامتشان هستند. اگر به مردم توضیح داده شود که چرا یک حکم فقهی اتخاذ شده، چه مفهومی پشت آن است و چگونه در نهایت به نفع آنان عمل می‌کند، دیگر مقاومت‌های فرهنگی یا سوءبرداشت‌ها به موانع جدی تبدیل نخواهد شد. در این مسیر، رسانه‌ها، دانشگاه‌ها و حتی شبکه‌های اجتماعی می‌توانند نقش حلقه‌های انتقال‌دهنده مفاهیم و فلسفه احکام را ایفا کنند.

نکته نهایی که از این پژوهش حاصل می‌شود این است که آینده فقه پزشکی، همان‌گونه که گذشته آن بوده، ماهیتی زنده، تعاملی و رو به جلو دارد. این حوزه نه تنها باید آماده پاسخ‌گویی به مسائل امروز باشد بلکه باید ظرفیت پیش‌بینی شرایط فردا را نیز در خود تقویت کند. از فناوری‌های نوین مانند هوش مصنوعی در تشخیص و درمان بیماری‌ها گرفته تا مباحث پیچیده اخلاق ژنتیک و پیوند اعضای مصنوعی، همه و همه زمینه‌هایی هستند که در آینده‌ای نه‌چندان دور به مسائل بنیادین فقه پزشکی تبدیل خواهند شد. برنامه‌ریزی امروز برای مواجهه با فردا، همان کاری است که اصول فقه، با روش اجتهادی پویا و تلفیق تجربه با نص، می‌تواند به بهترین شکل انجام دهد.

در این چشم‌انداز، می‌توان با اطمینان گفت اگر جریان‌های بازتعریف مفاهیم، تعامل تطبیقی و نهادینه‌سازی اجرایی در کنار گفتمان‌سازی اجتماعی و پیش‌بینی تحولات آینده به‌طور هم‌زمان و هماهنگ پیش بروند، اصول فقه نه تنها مرجع معتبر پاسخ‌گویی به مسائل سلامت خواهد بود، بلکه به بستری برای تولید اندیشه‌های نو، سیاست‌های کارآمد و احکام متناسب با کرامت انسانی تبدیل خواهد شد. چنین چشم‌اندازی نشان می‌دهد که پیوند حکمت اجتهادی با نوآوری علمی، نه یک انتخاب، بلکه شرط بقا برای مواجهه با جهان پزشکی در حال دگرگونی است و این همان درسی است که این پژوهش، با همه گستردگی و دقتش، در پی تثبیت آن بوده است.

ملاحظات اخلاقی: در تمام مراحل نگارش پژوهش حاضر، اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

تعارض منافع: نویسنده هیچ‌گونه تعارض منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده است.

سهم نویسندگان: پژوهش حاضر تحت نظارت مستقیم نویسنده مسؤول نگارش یافته است.

منابع و مأخذ

- آسایش، علی‌اکبر؛ احمدی، محمدرضا و نصیری، فاطمه (۱۴۰۴). «بررسی فقهی و اخلاقی الزام به رعایت قرنطینه در بیماری‌های واگیردار». *مجله پژوهش‌های فقه پزشکی*، ۱۲(۳): ۱-۲۵.
- ارژنگ، مهدی. (۱۴۰۳). «تحلیل تطبیقی قاعده دفع ضرر محتمل در توجیه مداخلات اجباری پزشکی». *فصلنامه فقه و زندگی معاصر*، ۸(۲): ۱-۱۵.
- حسینی‌کارنامی، مهدی، محمدی، زهرا و صادقی، کامران. (۱۴۰۲). «مبانی فقهی و حقوقی پیوند اعضا از بیماران مرگ مغزی». *مجله فقه پزشکی*، ۹(۱): ۴۵-۶۵.
- سلیمانی، سعید؛ عبدالجباری، مرتضی؛ الله‌دادی، رضا؛ فاطمی‌امین، نصرالله و کرمخانی، مرضیه (۱۴۰۳). «گستره حجیت دلیل حقلی در استدلال‌های فقهی پیرامون مسائل سلامت». *مجله پژوهش در دین و سلامت*، ۱۰(۳): ۱۲۴-۱۳۸.
- فخرآذر، حمیدرضا و دادمهر، سعید. (۱۴۰۰). «کاربرد اصول فقه در حل مسائل نوپدید پزشکی». *فصلنامه پژوهش‌های اصول فقه*، ۱۶(۱): ۱-۲۰.

- فخلعی، محمد و گلباغی ماسوله، مجید. (۱۳۹۳). «بررسی جایگاه قاعده احسان در فقه اسلامی و کارکرد آن در نظام سلامت». مجله مطالعات فقه پزشکی، ۴(۲): ۱۰۵-۱۲۴.
- طباطبایی، سید محمدحسین و علم الهدی، رضا. (۱۳۹۱). «فقه سلامت: تحلیل اصولی قواعد ناظر بر حفظ نفس». مجله فقه تطبیقی، ۵(۱): ۳۵-۵۵.
- نوراللهی، علی، ابراهیمی، مینا و سهرابی، سعید. (۱۴۰۲). «امکان سنجی اجرای فتاوی فقهی در نظام سلامت ایران». مجله سیاست گذاری سلامت، ۱۴(۴): ۱۲۰-۱۴۰.